

1980'ler Türkiye'sinde Devletin Yeniden Yapılandırılmasına Dair Yaklaşımlar Üzerine Eleştirel Notlar

Ali Rıza GÜNGEN*

Borçlarını ödeme sıkıntısı çeken ve mali krizlerle karşılaşan birçok ülkede yapısal uyum programlarının uygulanmaya başlanmasının üzerinden çeyrek yüzyılı aşkın bir zaman geçti. Bu programı ilk uygulayan ülkelerden birisi olan Türkiye'de yapısal uyum anlayışı devlet-toplum ilişkileri açısından köklü bir dönüşümü ve bu bağlamda Türkiye devletinin yeniden yapılandırılmasını da beraberinde getirdi. Haliyle, yaşanan bu köklü dönüşümün açıklanması Türk siyasetine dair genel bir kuramsal konumun pekiştirilmesi ve/veya popüler siyasi anlayışın eleştirilmesi çabasıyla birlikte Türkiye'de devlet-sermaye ya da devlet-toplum ilişkilerini ele alan akademik çalışmaların içeriğini belirledi. Ancak devletin yeniden yapılandırılmasına dair nasıl düşünmemiz gerektiğinin gösterilmesi temelinde hegemonik bir karakter sergileyen bu çalışmaların kapitalist toplumsal ilişkilerin çelişkilerini ve bir biçim olarak kapitalist devletin bu dönemde üstlendiği işlevleri anlamak açısından katkılarını tartışma gerekliliği etkisini hissettiriyor.

Bu metin bu gereklilikten yola çıkarak, Türkiye'de devlet-toplum ilişkilerinin bahsedilen dönemde dönüşümünü irdeleyen çalışmaların daha tikel biçimde devlet-sermaye arasındaki ilişkileri dışsal olarak kavradığı düşüncesi üzerinden kısa bir değerlendirme yapmayı amaçlıyor. 1980'ler Türkiye'sinde devletin yeniden

---

* ODTÜ Siyaset Bilimi Arş. Gör.; aliriza@metu.edu.tr

yapılandırılmasına bakışların eleştirel bir incelemesini yapmanın gereği, belirtildiği üzere, bu bakışların kaynaklandığı kuramsal pozisyonlar ve toplumsal olguları anlamlandırmak için dayandıkları yöntemsel temellerin hala akademide etkisini korumasıyla ilgili. Başka bir neden de bu bakışların, Türkiye’de güncel siyasal yaşamı ve Türkiye’de siyaset ve ekonomi arasındaki ilişkinin belirlenimini kökten bir şekilde etkileyen bir dönemin hesabını vermeye çalışmaları ve Türkiye’de devletin sermaye birikimine ve toplumsal üretim ilişkilerinin örgütlenmesine müdahalesinin bundan sonra nasıl sürmesi gerektiğine dair zımni kabullerle hareket etmeleri.

1980’lerdeki Eşsiz Uyum Deneyimi

Türkiye’de 1980’lerde Dünya piyasalarıyla bütünleşme adı altında yaşanan siyasal iktisadi dönüşüm günümüz siyasetinde halen etkisini korumaktadır. 1970’lerde krize giren ithal ikameci sanayileşmenin de Türkiye’nin kalkınmacı bir biçimde de olsa dünya piyasalarıyla bütünleşmesi çabasının bir ürünü ve göstergesi olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Ancak 1980’lerle birlikte yaşanan dönüşümün, siyasal aktörlerin faaliyetinin üzerinde gerçekleştiği zeminin yeniden tanımlanması ve bu zeminin Türkiye ekonomisinin korumacı politikaları terk ederek piyasa güçlerinin önündeki engellerin alt edilmesini kendi içinde bir amaç olarak sunmasının sürekliliği bağlamında bir eşsizliği olduğunu not etmek gerekiyor.

Uyumun sürekliliği, örneğin Türkiye’nin en çok kâr eden kurumlarının özelleştirilmesi girişimlerinde bu kurumların verimsizliğinden ya da devletin bu kurumların yönetimi ile uğraşmaması gerektiğinden bahsedilmesinde kendini göstermektedir. Bu süreklilik 2005 Mayıs’ında Türkiye’yi ziyaret eden IMF başkan yardımcısı Anne Krueger’in ağzından Türkiye’de asgari ücretlerin yüksekliğinin sınai kârlılığın önünde bir engel oluşturduğuna dair verdiği demeçte de yansımaları bulmaktadır¹. 1980’ler boyunca Türkiye’de kâr oranlarının düşüşünün önüne geçmek için kullanılan gerçek ücretlerin baskılanması yolu 2000’ler Türkiye’sinde hâlâ etkinliğini sürdürmektedir ya da en azından bir çözüm olarak gündemdeki yerini korumaktadır.

Bu eşsiz uyum deneyimi elbette daha 1980’lerin başından itibaren eleştiriye tâbi olmuştur. Ancak eleştirinin hem akademik söylemde hem de popüler siyasi eklemlenme girişimlerinde dünya piyasasıyla kapitalist birikim temelinde bütünleşme düşüncesini reddetmeyip yeniden üretmesi dikkate değerdir. Bir örnek 1985 tarihli *Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler* (Kuruç, 1985) derlemesinden ve buradan kaynaklanan tartışmanın izlerini sürerek elde edilebilir. Türkiye’de uygulanan yapısal

---

¹ Bkz. “Geçinmeye Mecbursanız 270 Dolarla Geçinirsiniz”, Radikal, 7.5.2005.

uyum programının ciddi bir eleştirisini içinde barındıran kitapta geçen bir ifadenin iktisat merkezli bir bakışla çözümlemeye girişenler üzerinde hâlâ etkisi olduğu düşünülebilir. 1985 yazında ateşli bir politik tartışma malzemesi olan ifade Türkiye'nin "dışa saçıldığı" ifadesiydi. Hüsamettin Cindoruk'un açıklamaları Türkiye'nin düzgün bir dışa açılma programı uygulamadığını, bu ekonomi yönetiminin daha ziyade dışa saçılma olarak nitelenebileceğini anlatmaktaydı. Cindoruk'un siyaseten yasaklı Süleyman Demirel'den, Demirel'in de bahsedilen derlemeden edindiği dışa saçılma söylemi Türkiye'nin iktisadi yönelimine sağlıklı bir siyasal iradenin eşlik etmediğini belirtmekteydi. 1990'lar sonu ve 2000'ler başında sıkça duyduğumuz iktisadın siyasetten ayrıştırılması nasıl neo-liberal hegemonyanın bir yüzünü temsil ediyorsa aslında piyasanın kendi haline bırakılmasından ya da kötü yönlendirilmesinden duyulan rahatsızlıkmişçasına ifade edilenler de bu hegemonya girişiminin başka bir yüzünü temsil ediyordu (krş. Cerny, 2004).

Burada dikkat edilmesi gereken, 1980'ler boyunca birazdan kısaca aktarmaya çalışacağım devletin yeniden yapılandırılmasına yaklaşımlardan devletçi-kurumsalçı ve iktisat merkezli çözümlemelerin eleştirel bir konumda görünmesine rağmen yeniden yapılandırmanın ruhuna zeval vermeyecek derecede dikkatli bir eleştiriye soyunmasıdır. Başka bir deyişle çözümlemelerin büründüğü biçimler eleştirdikleri siyasal yönelimin kendisini daha güçlü var etmesi işlevini görebilmektedir.

Ancak kendisini "muhalif ama hegemonik" (Yalman, 2002) konumdan ayrı tutan ve Marksist eleştiriden de beslenen yorumların da Türkiye'deki krizi ve takip eden yeniden yapılandırmayı sermayenin kendi krizine ürettiği bir cevap olarak nitelendirmesi ana akım olmayan eleştirilere sarılarak bir çıkış yolu bulma şansımızı elimizden almaktadır. Bunun yanı sıra eleştirel çözümlemelerde Türkiye'deki sınıf oluşumunun özgüllüğüne ve Türkiye'de batı tipi bir burjuva devriminin olmayışının biçimlendirdiği tarihsel mirasa (bkz. Boratav vd., 1994: 62, Savran 1992: 110) yapılan atıflar yeniden yapılandırmayı değerlendiren yaklaşımlar arasındaki alışverişleri de göz önünde bulundurmamızı gerektirmektedir.

Gerek yeniden yapılandırmaya muhalefet edenler açısından, gerekse devlet ve toplum arasındaki ilişkiler örüntüsünün bahsedilen bağlamda farklılaşmasını can-ı gönülden destekleyenler açısından, 1980 Türkiye için bir dönüm noktasıdır. Türkiye'nin 1980 öncesinde uyguladığı ithâl ikameci sanayileşmenin kendisinde varolan çelişkilerin yanı sıra, para sermayenin 1970'lerden itibaren yaşadığı daralmalar (kredi genişlemesi bunun bir veçhesidir) borç batağına saplanan "gelişmekte" olan ülkelere Bretton Woods kuruluşları tarafından yapısal uyum programlarının önerilmesi/dayatılması sonucunu doğurmuştu. Krizi takiben Türkiye'de uygulanan programların biçimlendirdiği 1980'ler dönemi, sermaye

akışında ve döviz kuru üzerinde denetim ve düzenlemelerle ve teşviklerle desteklenen bir ihracat yönelimi ve istikrar arayışıyla, gerçek ücretlerin ciddi bir biçimde bastırılması ve ticari serbestleşme ile karakterize edilebilir (Yeldan, 2005: 5). Kısaca özetleyecek olursak, temel iktisat siyaseti hedefleri gerçekçi ve esnek bir döviz kurunun benimsenmesi, etkin bir ihracat teşviki, kademeli ithalat serbestliği ve korumacı politikaların terk edilmesi, enflasyonun düşürülmesi, sıkı para politikasının uygulanması, faiz oranlarının özel tasarrufu arttıracak şekilde biçimlendirilmesi, özel sektörün teşvik edilmesi, KİT'lerin reformu ve bütçe üzerindeki yüklerinin azaltılması ve önemli sektörlerde verimlilik artışının sağlanmasıdır (Baysan ve Blitzer, 1990: 10-11).

Bu neoliberal hedefler siyasal anlamda liberal demokratik bir çerçeve var olmadan gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Siyasal Partiler kanununun anti-demokratik yapısından, rejim üzerindeki asker ağırlığına, çalışma ilişkilerinde önceki dönemde gerçekleşmiş kazanımların tırpanlanması ya da ortadan kaldırılmasından insan hakları ihlallerine kadar birçok anti-demokratik uygulama dönemin niteliğini belirler. Bu dönemde gerçek ücretler 1970'ler sonuna oranla %32 düşmüş, iç pazar baskılanmış, önemli bir ihracat artışı gerçekleşmiştir (Boratav, 2003: 164). Kademeli olarak ticari serbestleşme yaşanmış, genel anlamda ekonominin özel finansal kaynaklara olan bağımlılığı artmıştır (bkz. Yalman, 1997: 213-214). Türk parasının değer kaybetmesi ve ihracat teşvikleri ve 1970'lerde atıl durumda olan kapasitenin kullanılması (Baysan ve Blitzer, 1990; Ercan, 2002; Boratav, 2003) diğer borçlu ülkelere göre yüksek büyüme oranları yakalayan ancak sürekli olarak açık veren bir Türkiye ekonomisi ortaya çıkarmıştır. Türkiye'nin borç-hasıla oranı bu dönemde diğer yüksek borçlu ülkelerin değerlerine benzerlik göstermektedir. Ancak bu, üretimin yavaşça artmasından değil, Türkiye'nin borçlarının ve harcamalarının artmasından kaynaklanmaktadır (Wijnbergen vd., 1992: 57). Denilebilir ki Türkiye'nin ortalama olarak %4,8'lik büyüme temposu bu dönemde temelde kapasite kullanım oranındaki yükselmeye bağlıdır (Boratav, 2003, Şenses, 1995). Dönem boyunca kamu sektörünün imalat sanayine yatırımının sürekli düşüş göstermesi daha önceki dönemde imalat sektöründe yapısal değişimi öngören kamu yatırımlarının ortadan kalkması anlamına gelmektedir (Şenses, 1995: 57). Dönem boyunca KİT'lerin verdiği açıklarda bir düşüş görülmemiş, 1980'ler ortasında başlatılan özelleştirme vurgusu güç kazanmamış, tarım sektörüne verilen teşvikler öngörüldüğü gibi düşürülmemiş, kamu harcamalarının GSMH'ye oranında da pek bir değişiklik görülmemiştir.

Temel Vurgular

Ekonomideki dönüşümlere rağmen Türkiye ekonomisinin istikrar emareleri göstermemesi ve 1980'ler sonunda Dünya Bankası'nın Türkiye'yi bir yandan

korumacı politikalarından kopuş bağlamında bir örnek olarak ele alması, ama aynı zamanda Türkiye'nin borç çevrimini sağlayamayabileceği uyarısında bulunması, Türkiye'de siyaset-iktisat ilişkisinin neliği ve nasıllığı üzerine inşa edilen bir açıklamalar bütününe uğraştığı temel meselelerden biri olmuştur. Başka bir deyişle, 'Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisiyle entegrasyonu sürecinde yaşanan olumsuzluklar nereden kaynaklanmaktadır? Bizzat bu dönüşüm ve sonuçları nasıl yorumlanmalıdır?' soruları Türk siyasetini çözümleyenler açısından temel niteliktedir.

Devletçi-kurumsalcı olarak nitelendirebileceğimiz bir yaklaşımın Türkiye'ye nakli temelinde şekillenen açıklamalar bütünü², bu süreçteki sorunların temel kaynağını açıklamada 'bir kurumlar toplamı olarak devlet' tanımını ön plana çıkarmıştır. Siyaseti elitler arasındaki mücadele olarak okumayı tercih eden Metin Heper (1985), Türkiye'nin "devletlilik" oranının yüksekliğine dikkat çekmiş, sol liberal olarak karakterize edilebilecek bazı argümanlar devletin meşruiyetini kendisinden aldığını belirtmiş (İnsel, 2001), devletin piyasanın varlığı açısından temel bir yer işgal ettiğini Karl Polanyi göndermesiyle tartışan Ayşe Buğra (2003), Türk devletinin işadamlarına karşı ihtiyari bir müdahale tarzının sürekliliğinden bahsetmiştir. Konu bağlamında vurgulanması gereken, bu çalışmaların farklı teorik göndermeleri de olsa Türk burjuvazisinin siyasal açıdan güçsüzlüğüne takılmış olmalarıdır. Devletçi-kurumsalcı yaklaşım açısından Türkiye'de burjuvazi, devlete bağlı, "sınai öngöründen yoksun, kısa vadeli kâr peşinde koşan" ve riski sevmeyen bir görünüm sergilemektedir (Yalman, 1997: 174-175). Açıklamanın çeşitli versiyonlarında (örn. Öniş, 1998) Türkiye'de 1980'lerde önemli bir değişim yaşanmasına devlet müdahalesinin temel niteliği olan keyfilik ortadan kalkmamıştır; bu durum elitler arasında "rasyonel bir uzlaşım"ın sağlanmasının (Waterbury, 1992) ve Türk işadamlarının piyasa mekanizmalarına güvenle yaklaşmasının önünde bir engeldir (Buğra, 2003) benzeri vurgulara da rastlanmaktadır. Örneğin Ergun Özbudun'un (1988) Türkiye'de güçlü bir devletin varlığını devam ettirmesine rağmen piyasa yönelimli politikaların siyasal istikrarla birlikte sivil toplumu güçlendireceğini belirtmesi, bu çerçeveden, 1980 darbesinin oluşturduğu siyasal atmosferin olumlanmasının dâhi mümkün olduğunu göstermektedir.

Ancak işler beklendiği gibi gitmemişse bu, devletin rasyonel politikaları uygulamadaki yetersizliği ile açıklanmalıdır. Devlet ve toplum arasındaki ilişkilerin dinamikliğini belirtmek isteyen koalisyon-inşası yaklaşımları da (bkz. Waterbury,

---

² Bu tarz bir yaklaşımın manifestosu için Skocpol (1985)'e, devlet ve toplumsal güçler arasındaki etkileşimi vurgulayan bir versiyonu için Migdal (1994)'e, ülke örneklerindeki piyasa yönelimli yeniden yapılanma deneyimlerindeki farklılığı bir kurumlar toplamı olarak devleti göz önünde bulundurarak açıklama gerekliliği yönündeki bir tartışma için Remmer (1997)'ye ve sert bir eleştiri için Cammack (1990)'a bakılabilir.

1992) 1980'lerde devlet ve işadamları arasında kurulan koalisyonun kurumsal kapasite yetersizliği ve karar alma sürecinde gerekli katılımın sağlanamaması, merkezi anlayışın ve politize olmuş bir bürokrasinin etkisi ile koalisyonun parçalanmasına atıfta bulunarak, Türkiye'de yapısal uyum programının uygulanması yeni sorunlar yarattıysa ve devlet harcamalarında bir azalma olmadıysa bunun sorumlusu bürokrasi ve devletin kendisidir imasında bulunmaktadır (bkz. Özel, 2003).

Bu yaklaşımın temel sorunları aslında hemen göze çarpmaktadır. Öncelikle devlet ve toplum arasında katı bir ayırım yapılmakta, devlet ve sermaye birbirinden ayrı iki entite olarak anlaşılmaktadır. Buna bağlı olarak Türk sermayesinin devlet tarafından yaratıldığı iması ve bunun tarihsel mirasının nasılsa hiç değişmeden etkisini sürekli hissettirdiği düşüncesine dayanılmaktadır. Türk siyasetindeki dönüm noktaları bu tarihsel miras karşısında önemini yitirir. Türkiye'nin biricikliği tüm ihtişamıyla sahneyi kaplar. Batı'daki tarihsel gelişme çizgisinden farklılık³ Türkiye'deki sahneyi inşa eden ceberrut devletin yaptıkları, açıklayan olarak her daim el altında bulundurulur.

İktisat merkezli yazında da Türkiye ekonomisinin kayda değer bir liberalizasyon gerçekleştirdiği ve 1980'ler boyunca ekonominin dışa açıldığı vurgulanmaktadır (bkz. Çeçen vd., 1994; Arıcanlı ve Rodrik, 1991, Rodrik, 1991). Bununla birlikte birçok uzman da ihracat teşvik politikası uygulayan az gelişmiş bir ülkedeki karar alma süreçlerindeki belirsizlikler ve kuralsızlaşım ve serbestleştirme sonucu iktisadi yapının istikrarsızlaşmasına değinmiştir (Akyüz, 1991; Rodrik, 1991). Bu açıklamalar siyasi liderliğin ya da kurumsal faktörlerin rolünü ve önemini aşırı vurgulayan çözümlere (bkz. Öniş, 2004) nazaran daha makul bir açıklama geliştiriyor olsalar da, değişen koşullara tepki gösteren bir özne olarak devlet kavrayışını yeniden üretmektedirler. Bu bağlamda, bahsedilen tarzda bir açıklamanın değişen devlet müdahalesi ve siyasal yönelimleri aktarmak için bir devlet kuramına ihtiyaç duydukları ölçüde kurumsal devlet anlayışının varyasyonlarından birine yaslanmaları (bkz. Öniş, 1998) çarpıcıdır.

Birçok iktisat merkezli, teknisist yaklaşımda yönetim ve devlet kurumları piyasadaki gelişmelere dışsal olarak bağlanmıştır. Devletin toplumsal sınıflar karşısında bir özne olarak resmedilmesi ya da uluslararası kurumların hazırladığı siyasal reformların akılcı uygulayıcısı olarak anlaşılması, dolaylı olarak bir devlet kuramının, daha doğru bir ifade ile devlet-toplum ilişkilerinin kapsamlı bir açıklamasının eksikliği ile bağlantılıdır. Bu eksiklik, bahsedilen tarzdaki açıklamaları, iktisadi sorunları, Türkiye Devletinin olması gerektiği gibi rasyonel bir uygulayıcı olamaması, piyasa güçlerini rahatlatıcı bir araç olarak davranmaması gibi nedenlere bağlayan bir konumlanmaya götürür.

³ Buradaki argüman Turner'ın (1994) oryantalizm çözümlemesine dayanmaktadır.

Devlet–sermaye ilişkisinin eleştirel bir bakış açısıyla sorgulanmaması rasyonel bir iktisat siyasetinin mümkünatı ve böyle bir yöntemin ön varsayımını beraberinde getirir. Dünya ekonomisiyle bütünleşme doğrultusunda piyasayı yönlendirmek için rasyonel kararlar almanın ön varsayılması, yapısal uyum sürecinin değerlendirilmesini doğrudan etkiler. Piyasanın gerekli siyasal irade ve uygun müdahale biçimleri verili olduğunda refah üreteceği inancı, ihtiyaç duyulan gelişmiş sermaye ve para piyasalarının oluşumunda bu tarz bir müdahale anlayışı olarak kavranan yapısal uyum anlayışını destekler (bkz. Akyüz, 1991: 33; Rodrik, 1991: 191).

Bu dönemdeki DB çalışmaları da böyle bir bağlamda anlaşılabilir. 1980’ler sonuna doğru bu çalışmalarda bir vurgu kayması olmasına rağmen gene de kabaca DB, devlet müdahalesini Türkiye bağlamında kendisini düzenleyen piyasayı rayından çıkartan bir unsur olarak sunmayı tercih etmiştir. Burada ilginç bir noktayı belirtmekte fayda var:

Dünya Bankası daha 1988 tarihinde Türkiye’de uygulanan programın devlet müdahalesine dayalı ithal ikamesinden kopuş olarak büyük bir başarı sergilediğini ilan etmiştir (aktaran Öniş, 1998: dipnot 2). Diğer yandan aynı dönemde, borç çevrim maliyeti, yurtdışına kaynak aktarımı ve kredi alabilirliğin sürdürülmesi ve kötüleşen ödemeler dengesi ile ilgili sorunlar, önerilen dünya ekonomisiyle bütünleşme biçiminin sürdürülebilirliği önündeki temel engeller olarak tanımlanmıştır (bkz. WB, 1990; Wijnbergen vd., 1992).

DB’nin değerlendirmesinin ikili doğasının nedeni uygulanan programın getirilerine ve DB’nin teknisist yaklaşımına bakarak değerlendirilebilir. 1980’lerin karakteristik özelliği döviz kuru ayarlamaları ve sermaye girişlerinde denetimle birlikte yürüyen ihracat teşvikiydi (Yeldan, 2005). Ticari liberalizasyon ve kısmi finansal liberalizasyonun belirlediği makroekonomik çerçeve, emekçilerin gerçek ücretlerinin hissedilir derecede düşürülerek (Boratav, 2003: 164; Yeldan, 2005) kâr oranlarının yükseltilmesi çabası (bkz. Hirsch, 1991) ile çizilmekteydi. TÜSİAD’ın DB komisyonunun önerileri doğrultusunda (bkz. WB, 1980) yönelim değişikliği önerilerini desteklediği Türkiye Ekonomisi raporunun (TÜSİAD, 1980) ruhuna uygun bir şekilde altı doldurulan ekonomik liberalizasyon “ekonominin sürekli dönüşümü” projesi anlamına gelmekteydi (Baysan ve Blitzer, 1990: 10).

DB çalışmalarını da içine yerleştirebileceğimiz iktisat merkezli bir bakış açısından sağlıklı makroekonomik politikaların uygulanmasının, uzun-vadeli sürdürülebilir büyüme umutlarının gerçekleşmesini sağlayacağı belirtilmektedir. Devlet, böyle bir bakış açısından bir kez daha rasyonel politikaların uygulayıcısı olarak kavranmaktadır. Bunun temel nedeni DB söyleminin, aşırı devlet müdahalesine karşı biçimsel olarak

düşmanca bir tavır takınırken, devletin siyasal bir çözümlemesini barındırmaması, bunun yerine iktisadi verimliliğin “teknik” meseleleri üzerine yoğunlaşmasıdır (Storey, 2000: 368). Bu nedenle DB, Türkiye deneyimini bir yandan korumacı politikaların tasfiyesi olarak başarılı görüyor, öbür yandan bu piyasa yöneliminin başarısı(zılığını) devletin rasyonel politikaları uygulama derecesiyle ölçmeye kalkışıyor, Türkiye’yi hem başarılı hem de sorunlu bir ülke olarak resmediyordu.

Son olarak, Türkiye’de devletin yeniden yapılandırılması ve yapısal uyum politikalarını sermaye birikiminin krizine ve üretim koşullarının yeniden üretiminin gereklerine göndermede bulunarak tartışanların, dönüşümü, devlet mekanizmasının yeniden yapılandırılmasının işlevleri temelinde açıklamaları da iki bağlamda sorunlu gözükmektedir. Birincisi düzenleme yaklaşımından ödünç alınan bir kriz ve yeniden yapılanma argümanı temelinde, devletin yeniden yapılandırılmasının *a priori* bir şekilde toplumsal üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin sağlanması olarak anlatılması ve bunun sonucunda işlevselci bir devlet anlayışının çözümlemelere sızmasıdır. Türkiye’de ithal ikameci, içe yönelimli birikim rejiminin krize girmesi sonucunda ihracat yönelimli dışa açılmaya dayalı bir birikim rejimi gündeme gelmiş (bkz. Ercan, 2002, krş. Arın 1986) bunun gerekleri doğrultusunda bir düzenleme tarzı oturtulmaya çalışılmıştır (bkz. Keyder, 2000). Düzenleme yaklaşımının ayrıntılı bir tartışmasına girmeden şu belirtilebilir: Genel olarak düzenleme tarzı ve özelde kapitalist devlet böyle bir konumlanmada toplumsal ilişkilerin yeniden üretimini sağlamakla yükümlü bir entite olarak kavranır⁴. Bu yaklaşımın dolaylı getirisi Türkiye bağlamındaki tartışmada yapısal uyum politikaları ve devletin yeniden yapılandırılmasının toplumsal mücadelelerin bir ürünü olarak anlaşılması gereği vurgusunun ikincil kalmasıdır. Çünkü bu genel geçer eleştirel yaklaşım doğrultusunda bir çaba gösterilmez, hangi sınıf mücadelesi uğraklarının ne gibi siyasal dönüşüm biçimini aldığı ancak bir yan unsur olarak açıklamaya eklenir.

İkinci bağlam, Türk siyasetinin temel meselelerinden birine bakışla ilgilidir ve devletçi-kurumsalcı yaklaşımla paralellik sergilenir. Türkiye’de devletin oluşumu sırasında burjuvazinin olmadığı ya da çok zayıf olduğu “tarihsel gerçeği” bir veri

---

⁴ Bu argüman düzenleme yaklaşımının devlet kuramına yansması bağlamında açık Marksistler tarafından öne sürülmektedir (bkz. Bonfeld, 1991; Clarke, 1991b). Ancak düzenleme yaklaşımının en önemli zayıflığının tutarlı bir devlet kuramı eksikliği ile bağlantılı biçimde görel olarak uzun dönemli sermaye birikiminin sağlanmasına yönelik kurumsal biçimlerin ve düzenlemelerin üzerine yersiz bir vurgu yapılması olduğu belirtilebilir (Mavrouedas, 1999). Düzenleme yaklaşımının “atıfsal çoğulculuğu” (Mavrouedas, 1999) hem kurumsalcı çözümlere hem de Marksist eleştirel analizlere eklenme olasılığı sunar. Tam da bu nedenle düzenleme yaklaşımının kilit kavramları olan “düzenleme tarzı” ve “birikim rejimi” beraberinde getirdiği yüke rağmen eleştirel çözümlere yerleştirilmekte (incelikli örnekler için bkz. Tünay, 1993; Özkazanç, 2005) ve kavramların muğlaklığı üzerine gidilmemektedir (krş. De Vroey, 1984: 47).

olarak alınır ve olmayan burjuva devriminin lanetli mirasına vurgu yapılır. Türk burjuvazisinin tarımsal yapıyı dönüştürememesi gibi bir ilk günahına (bkz. Savran, 1992: 98) bu tarihsel miras da eklenince burjuvazinin hamlığı, kendisini kendi için bir sınıf olarak konumlandırmasının gecikmişliği öngörüsü bir yandan sınıfı ön varsayar öbür yandan rantıye ve kısa dönemli kârlar peşinde koşmasını bu ön varsayımaya rağmen tarihsel mirasa bağlar (bkz Boratav vd., 1994: 62). Şöyle ki, burjuvazi devletin yeniden yapılandırılması projesinin sorumlusu ve uygulayıcısıdır. 1970'lerdeki kriz bilinçli bir tercihle onu böyle bir yapılanmaya sevk etmiştir. Bu anlamda sınıf halihazırda ulusal ölçekte güçlü bir özne olarak kurgulanır. Ancak bu öznenin bir sorunu vardır, o da alt benliğinin burjuva devriminin olmamışlığı/tamamlanmamışlığı nedeniyle bastırılmış olması ve kendisini dünya piyasalarında bir özne olarak konumlandırarak güce sahip hissetmemesidir (bkz. Boratav vd., 1994: 62-65). Bu kompleksleri onu, yolsuzluğa, rantıyeye götürür, üretken yatırımdan alıkoyar. Bu nedenle yeniden yapılanma, devlete bağımlılık mekanizmalarının yeniden üretimi olarak da görünebilir. İrade sahibi, değişim arzusundaki genç burjuvazi bünyesinin sürekli olarak kendi bağımlılığını yeniden üretme peşinde koşması açıklanmaya muhtaç bir ruhsal dengesizliktir.

Eleştirinin Gerekliği

Buradaki eleştiriler kaba bir gruplandırma üzerinden yapıldığı için incelikli analizlerin katkıları ve derinlikli vurguları göz ardı edilmektedir. Ancak zaten sorun, neyin iyi yapıldığından çok eksik ve sorunlu görünen kısımların kuramsal temellerine bakmak ve soyut bir düzlemde de olsa çıkış kapılarını işaret etmektir. 1970'lerden beri süregelen devlet tartışmalarının⁵ değerlendirilmesi bu konuda yardımcı olabilir. Bu devlet tartışmasının en önemli katkısı, Marks'ın yönteminin siyasalın iktisadi olanla ilişkilendirilmesini anlama açısından nasıl bize yardımcı olabileceği sorusunun ön plana çıkartılmasıdır. Kapitalizmde iktisadi ve siyasal olanın birbirinden ayrı görünmesi emek gücünün doğrudan siyasi zor olmaksızın pazarda alınıp satılan bir meta haline gelmesi ve artı değer üretimi için işe koşulmasından kaynaklanmaktadır (Wood, 2003). Bu görünüm toplumsal üretim ilişkilerinin aldığı bir biçimdir ve bu biçimler toplumsal antagonizmanın hem kurucusu hem de geçici uzlaştırıcısı olarak işlev görürler (Bonefeld, 1992). Bahsedilen devlet tartışmasının en önemli katkısı toplumsal üretim ilişkilerinin büründüğü biçimlere hiçbir öncelikli işlev atfetmeden bu biçimin nasıl türediğinin anlaşılmasının gerekli olduğu vurgusudur ve biçimlerin birbirine dışsal olarak varolmadıkları düşüncesidir (bkz. Clarke, 1991a; krş. Jessop, 1991: 77).

---

⁵ Bahsedilen devlet tartışmasına dair klasik bir metin için Holloway ve Picciotto'ya (1978) bakılabilir.

Böyle bir noktadan bakıldığında Türkiye’de devletin yeniden yapılandırılmasına hakim yaklaşımların paylaştıkları temel bir noktanın, iktisat ve siyaset arasındaki ilişkilenebilir dışsal olarak kurması olduğu anlaşılır. Buradaki eleştirilerin ima ettiği en soyut birinci argüman devlet-toplum, devlet-sermaye ve siyaset ve ekonomi arasındaki ilişkilerin dışsal olarak kavranmasının içsel olarak çelişkili sermaye birikimine ve sınıf mücadelesine verilmesi gereken önemin üzerini kapattığıdır. İkinci temel argüman Türkiye’de yapısal uyum programının uluslararası finans kurumlarının çizdiği çerçevede büyük ölçüde işlerlik kazanmasına rağmen istikrarlı bir ekonomik atmosferin ortaya çıkmasının nedeninin, Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisine entegrasyon sürecinde ortaya çıkan çelişkilere bakılarak anlaşılması gerekliliğidir. Kapitalist devlet sağlıklı politikaların uygulayıcısı olma özerkliğine ya da ekonomiyi berbat etme gücüne sahip değildir. Çünkü toplumsal çelişkilerden muaf değildir; bizzat bir uğrak olarak o çelişkilerin kurucusu ve kollayıcısıdır (bkz. Bonefeld, 1992: 121). Bahsedilen devlet tartışmasının yansımalarını içinde barındıran eleştirel çalışmalarda belirtildiği gibi 1980’lerde Türkiye’de devletin sermaye birikimi ile ilişkilenebilir tarzında ya da başka bir ifadeyle “sermayenin dönüşümünün maliyetinin toplumsallaştırılması” (Ercan, 2002) yöntemlerinde bir değişiklik yaşanmıştır. Devlet biçiminin bu değişimi (bkz. Yalman, 1997) herhangi bir şekilde çelişkilerin askıya alınması anlamına gelmez. Neoliberal hegemonyanın kurulması olarak dilimizde yer eden bu dönüşüm, sınıf mücadelesinin aldığı biçimdir. Bu hegemonyanın bir düzenleme tarzı gibi kavranması ve sadece dışa açılma temelinde bir birikim rejimine eşlik ettiği düşüncesi çelişkilerin yeterince vurgulanmaması anlamına gelebilmektedir. Türkiye’de iç pazara yönelik üretim ve ihracat artışı beraber devam ederken, neoliberal hegemonya bu çelişkilerin kapsayıcısı olduğu kadar açığa çıkmasının da ifadesi olarak varolagelmıştır.

Devletin yeniden yapılandırılmasının çelişkilerin farklı biçimlerde devam etmesi olarak okunması gerektiğini anlatmak ve sınıf mücadelesinin devletin asıl malzemesi olduğunu (Poulantzas, 2000: 132) belirtmek, soyut-teorik bir düzlemde ele alınan açıklamaların yetersizliklerini ya da yanlışlıklarını tartışmak için gereklidir fakat yeterli değildir. Devletin yeniden yapılandırılması bağlamında eleştirel bir hattın güçlenmesi için dikkat edilmesi gereken iki nokta göze çarpmaktadır. Öncelikle, bahsedilen devlet tartışmasında sınıf mücadelesine özcü bir vurgulamanın olduğunu belirtmek önemlidir.⁶ Bu durum, toplumsal ilişkilerin yeniden terkip edilmesini emek ve sermaye arasındaki ilişki üzerinden açıklamak ve devlet biçiminin değişimini Marks’ın yöntemini devlet kuramı bağlamında bir ilk yardım çantası gibi kullanarak

---

⁶ Bonefeld (1992) bunu, emek ve sermaye arasındaki tözsel ilişkiden kalkarak soyutlama vasıtasıyla, görünürde bağımsız biçimlerin, toplumsal ilişkilerin büründüğü biçimlerin aralarındaki içsel bağlantıların izini sürmek olarak ele almaktadır.

çözümlemenin sonucudur. İkinci olarak bir toplumsal dönüşümden bahsederken devlete odaklanmanın yarattığı sorunlar ister istemez kurumsal bazda devletle ilişkilendirilemeyecek iktidar ilişkilerinin göz ardı edilmesini gerektirebilmektedir. Akademik sınırlar açısından bu anlaşılır olsa da neo-liberal yönetim zihniyetinin farklı alanlarda sınıf mensuplarını bireyler olarak yeniden kurgulaması sürecinin üzerinde durulmasının gerekliliği vurgulanmalıdır.

Yukarıdaki eleştirel notlar literatürdeki yaygın yaklaşımlara dair bir tatminsizliği betimlemek amacıyla kaleme alınmıştır. Sadece en belirgin ve hakim yaklaşım tarzlarının ana argümanları gruplanarak eleştirilmiş, ilişkisel bir çözümlemenin ve varolan eleştirel hattın güçlendirilmesi gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Kısaca tekrarlayacak olursak, 1980'lerde Türkiye'de devletin yeniden yapılandırılmasına dair hâkim yaklaşımlar devletle toplum arasındaki ilişkileri dışsal ilişkiler olarak kavramaktadır. Devletçi-kurumsalcı ya da teknisist yaklaşımlar ekonomi siyasetinin biçimlenmesini toplumsal mücadelelerden koparmakta, eleştirel çözümler ise yapısal uyum politikalarının uygulanmasını ve devletin yeniden yapılandırılmasını sermayenin krizine bir tepki olarak ele aldıkları ölçüde işlevselci bir bakışı üretebilmektedir. Bu yaygın açıklamaların eleştirisi, toplumsal üretim ilişkilerinin çelişik niteliğinden kalkarak devlet ve toplum arasındaki ilişkileri içsel ilişkiler olarak dikkate alıp devletin yeniden yapılandırılmasını toplumsal mücadelenin büründüğü bir biçim olarak kavramak ve devletin ekonomiye müdahalesini çelişkilerin yeniden üretiminde bir uğrak olarak anlamak gerektiğini ifade etmektedir. Böyle bir kuramsal konumlanma devlet müdahalesinin değişen biçimlerini kapitalist devletin sınıf karakteri temelinde ve ilişkisel bir şekilde açıklama gücüne sahiptir.

REFERANSLAR

- Akyüz, Y. (1991), "Financial System and Policies in Turkey in the 1980s", Arıcanlı, T. ve Rodrik, D. (der.), *The Political Economy of Turkey: Debt, Adjustment and Sustainability*, New York: St. Martin's Press
- Arıcanlı, T. ve Rodrik, D. (der.) (1991), *The Political Economy of Turkey: Debt, Adjustment and Sustainability*, New York: St. Martin's Press
- Ann, T. (1986), "Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (II): Az gelişmiş Kapitalizm ve Türkiye", *Onbirinci Tez*, 3
- Baysan, T. ve Blitzer, C. (1991), "Turkey's Trade Liberalization in the 1980s and Prospects for its Sustainability", Arıcanlı, T. ve Rodrik, D. (der.), *The Political Economy of Turkey: Debt, Adjustment and Sustainability*, New York: St. Martin's Press
- Bonefeld, W. (1991), "The Reformulation of State Theory", Bonefeld, W. ve Holloway, J. (der.), *Post-Fordism and Social Form*, Londra: Macmillan
- Bonefeld, W. (1992), "Social Form and Constitution of Capitalist State", Bonefeld, W., Gunn, R. ve Psychopedis, K. (eds.), *Open Marxism vol. 1*, London: Pluto

- Boratav, K. (2003), *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, Ankara: İmge
- Boratav, K., Türel, O. ve Yeldan, E. (1994), "Distributional Dynamics in Turkey under 'Structural Adjustment' of the 1980s", *New Perspectives on Turkey*, Güz 1994, no 11
- Buğra, A. (2003), *Devlet ve İşadamları*, İstanbul: İletişim
- Cammack, P. (1990), "Statism, New Institutionalism and Marxism", *Socialist Register*
- Cerny, P. (2004), "Mapping Varieties of Neoliberalism", *IPEG Papers in Global Political Economy*, no 12, Mayıs 2004
- Clarke, S. (1991a), "The State Debate", Clarke, S. (der.), *The State Debate*, New York: St. Martin's Press
- Clarke, S. (1991b), "Overaccumulation, Class Struggle and Regulation Approach", Bonefeld, W. ve Holloway, J (der.), *Post-Fordism and Social Form*, Londra: Macmillan
- Çeçen, A., Doğruel, A. ve Doğruel, S. (1994), "Economic Growth and Structural Change in Turkey 1960-1988", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 26.
- De Vroey, M. (1984), "A Regulation Approach Interpretation of the Contemporary Crisis", *Capital & Class*, 23
- Ercan, F. (2002), "The Contradictory Continuity of the Turkish Capital Accumulation Process: A Critical Perspective on the Internationalization of Turkish Economy", Balkan, N. ve Savran S. (der.), *The Ravages of Neo-Liberalism: Economy, Society and Gender in Turkey*, New York: Nova Science Publishers
- Heper, M. (1985), *The State Tradition in Turkey*, Northgate: The Eothen Press
- Hirsch, J. (1991), "Fordism and Post-Fordism: The Present Social Crisis and Its Consequences", Bonefeld, W. ve Holloway, J (der.), *Post-Fordism and Social Form*, Londra: Macmillan
- Holloway, J. and Picciotto, S. (1978), "Introduction towards a Materialist Theory of the State", Holloway, J. and Picciotto, S. (der.) *State and Capital: A Marxist Debate*, Londra: Edward Arnold.
- İnsel, A. (2001), "Devletin Bekası İçin Yürütülen Çağdaşlaşma Sürecinin Toplumsal Sorunları", *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, İstanbul: Birikim
- Jessop, B. (1991), "Regulation Theory, Post-Fordism and the State: More Than a Reply to Werner Bonefeld", Bonefeld, W. and Holloway, J. (der.), *Post-Fordism and Social Form*, Londra: Macmillan
- Keyder, Ç. (2000), *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim
- Kuruç, B. (der.) (1985), *Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler*, Ankara: Bilgi
- Mavroudeas, S. D. (1999), "Regulation Theory: The Road from Creative Marxism to Post-Modern Disintegration", *Science and Society* vol. 63, 3
- Migdal, J. (1994), "The State in Society: An Approach to Struggles for Domination" Migdal vd. (der.) *State Power and Social Forces*, Cambridge University Press.
- Öniş, Z. (1998), "Political Economy of Turkey in the 1980s: Anatomy of Unorthodox Liberalism", *State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective*, İstanbul: Boğaziçi University
- Öniş, Z. (2004), "Turgut Özal and His Economic Legacy: Turkish Neo-Liberalism in Critical Perspective", *Middle Eastern Studies*, vol. 40, 4

- Özbudun, E. (1988), "Development of Democratic Government in Turkey: Crises, Interruptions and Reequilibrations", Özbudun, E. (der.), *Perspectives on Democracy in Turkey*, Ankara: Turkish Political Science Association.
- Özel, I. (2003), "Beyond the Orthodox Paradox: The Breakup of State-Business Coalitions in 1980s Turkey", *Journal of International Affairs*, vol. 57, 1
- Özkazanç, A. (2005), "Türkiye'nin Neo-liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce", *A.Ü. SBF GETA Tartışma Metinleri*, no 85
- Poulantzas, N. (2000), *State, Power, and Socialism*, Londra: Verso.
- Remmer, K. (1997), "Theoretical Decay and Theoretical Development: The Resurgence of Institutional Analysis", *World Politics*, 50
- Rodrik, D. (1991), "Some Policy Dilemmas in Turkish Macroeconomic Management", Arıcanlı, T. ve Rodrik, D. (der.), *The Political Economy of Turkey: Debt, Adjustment and Sustainability*, New York: St. Martin's Press
- Savran, S. (1992), *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri Tarihi Cilt 1: 1919-1980*, İstanbul: Kardelen
- Skocpol, T. (1985), "Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research", Evans, P., Rueschmeyer, D. ve Skocpol, T. (der.), *Bringing Back the State In*, Cambridge: Cambridge University Press
- Storey, A. (2000), "The World Bank, Neo-liberalism and Power: Discourse Analysis and Implications for Campaigners", *Development in Practice*, vol. 10, 3&4
- Şenses, F. (1995), "Can Effective Industrial Restructuring Be Compatible With Market-Oriented Structural Adjustment Policies? The Evidence from Turkey", *New Perspectives on Turkey*, Güz 1995, no 13
- Turner, B. (1994), *Orientalism, Postmodernism and Globalism*, Londra: Routledge.
- Tünay, M. (1993), "Turkish New Right's Attempt at Hegemony", in Eralp, A., Tünay, M. ve Yeşilada, B. (der.), *The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey*, Londra: Praeger
- TÜSİAD (1980), *Turkish Economy 80*, İstanbul: Turkish Industrialists' and Businessmen's Association
- Waterbury, J. (1992), "Export-Led Growth and the Center-Right Coalition in Turkey", in Nas, T. F. ve Odekon, M. (der.), *Economics and Politics of Turkish Liberalization*, Bethlehem: Lehigh University Press
- Wijnbergen, S., Anand, R., Chibber, A. ve Rocha, R. (1992), *Turkey: External Debt, Fiscal Policy and Sustainable Growth*, Washington: WB
- Wood, E. M. (2003), "Detachment of Economic Power", *Empire of Capital*, Londra: Verso
- World Bank (1990), *Turkey: A strategy for Managing Debt, Borrowings, and Transfers under Macroeconomic Adjustment*, Washington: WB
- Yalman, G., (1997), *Bourgeoisie and the State: Changing Forms of Interest Representation within the Context of Economic Crises and Structural Adjustment: Turkey during the 1980s*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manchester, Manchester School of Social Sciences (Development Studies).
- Yalman, G. (2002), "Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Rölativist Bir Paradigma mı Hegemonya Stratejisi mi?", *Praksis*, 5
- Yeldan, E. (2005), "Assessing the Privatization Experience in Turkey: Implementation, Politics and Performance Results", Report Submitted to Economic Policy Institute Washington, <http://www.bilkent.edu.tr/~yeldane/>, 5.8.2005